योगवासिष्ठः/प्रकरणम् ६ (निर्वाणप्रकरणस्य पूर्वार्धम्)/सर्गः १२८

अष्टाविंशत्यधिकशततमः सर्गः १२८

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

शान्तो दान्तश्चोपरतो निषिद्धात्काम्यकर्मणः ।

विषयेन्द्रियसंश्लेषसुखाच्च श्रद्धयान्वितः ।। १

मृद्वासने समासीनो जितचित्तेन्द्रियक्रियः ।

ओमित्युच्चारयेत्तावन्मनो यावत्प्रसीदति ।। २

प्राणायामं ततः कुर्यादन्तःकरणशुद्धये ।

इन्द्रियाण्याहरेत्पश्चाद्विषयेभ्यः शनैःशनैः ।। ३

देहेन्द्रियमनोबुद्धिक्षेत्रज्ञानां च संभवः ।

यस्माद्भवति तज्ज्ञात्वा तेषु पश्चाद्विलापयेत् ।। ४

विराजि प्रथमं स्थित्वा तत्रात्मनि ततः परम् ।

अव्याकृते स्थितः पश्चात्स्थितः परमकारणे ।। ५

मांसादिपार्थिवं भागं पृथिव्यां प्रविलापयेत् ।

आप्यं रक्तादिकं चाप्सु तैजसं तेजसि क्षिपेत् ।। ६

वायव्यं च महावायौ नाभसं नभसि क्षिपेत् ।

पृथिव्यादिषु विन्यस्य चेन्द्रियाण्यात्मयोनिषु ।। ७

श्रोत्रादिलक्षणोपेतां कर्तुर्भोगप्रसिद्धये ।

दिक्षु न्यस्यात्मनः श्रोत्रं त्वचं विद्युति निक्षिपेत् ।। ८

चक्षुरादित्यबिम्बे च जिह्वामप्सु विनिक्षिपेत् ।

प्राणं वायौ वाचमग्नौ पाणिमिन्द्रे विनिक्षिपेत् ।। ९

विष्णौ तथात्मनः पादौ पायुं मित्रे तथैव च ।

उपस्थं कश्यपे न्यस्य मनश्चन्द्रे निवेशयेत् ।। १०

बुद्धिं ब्रह्मणि संयच्छेदेताः करणदेवताः ।

इन्द्रियव्यपदेशेन व्यादिश्यन्ते च देवताः ।। ११

श्रुतिवाक्यमनुस्मृत्य न स्वतः प्रकटीकृताः ।

एवं न्यस्यात्मनो देहं विराडस्मीति चिन्तयेत् ।। १२

ब्रह्माण्डान्तः स्थितो योऽसावर्धनारीश्वरः प्रभुः ।

आधारः सर्वभूतानां कारणं तदुदाहृतम् ।। १३

स यज्ञसृष्टिरूपोऽसौ जगद्वृत्तौ व्यवस्थितः ।

द्विगुणाण्डाद्बहिः पृथ्वी पृथिव्या द्विगुणं जलम्।।१४

सलिलाद्द्विगुणं तेजस्तेजसो द्विगुणोऽनिलः ।

वायोर्द्विगुणमाकाशमूर्ध्वमेकैकशः क्रमात् ।। १५

व्यस्तेन च समस्तेन व्यापिना ग्रथितं जगत् ।

क्षितिं चाप्सु समावेश्य सलिलं चानले क्षिपेत् ।।१६

अग्निं वायौ समावेश्य वायुं च नभसि क्षिपेत् ।

नभश्च महदाकाशे समस्तोत्पत्तिकारणे ।। १७

स्थित्वा तस्मिन्क्षणं योगी लिङ्गमात्रशरीरधृक् ।

वासना भूतसूक्ष्माश्च कर्माविद्ये तथैव च ।। १८

दशेन्द्रियमनोबुद्धिरेतल्लिङ्गं विदुर्बुधाः ।

ततोऽर्धोण्डाद्बहिर्यातस्तत्रात्मास्मीति चिन्तयेत्।।१९

चतुर्मुखोऽग्रके चायं भूतसूक्ष्मव्यवस्थितः ।

लिङ्गमव्याकृते सूक्ष्मे न्यस्याव्यक्ते च बुद्धिमान्।। २०

नामरूपविनिर्मुक्तं यस्मिन्संतिष्ठते जगत् ।

तमाहुः प्रकृतिं केचिन्मायामेके परे त्वणून् ।। २१

अविद्यामपरे प्राहुस्तर्कविभ्रान्तचेतसः ।

तत्र सर्वे लयं गत्वा तिष्ठन्त्यव्यक्तरूपिणः ।। २२

निःसंबन्धा निरास्वादाः संभवन्ति ततः पुनः ।

तत्स्वरूपा हि तिष्ठन्ति यावत्सृष्टिः प्रवर्तते ।। २३

आनुलोम्यात्स्मृता सृष्टिः प्रातिलोम्येन संहृतिः ।
अतः स्थानत्रयं त्यक्त्वा तुरीयं पदमव्ययम् ।। २४
ध्यायेत्तत्प्राप्तये लिङ्गं प्रविलाप्य परं विशेत् ।
भूतेन्द्रियमनोबुद्धिवासनाकर्मवायवः ।। २५
अज्ञानं च प्रतिष्ठाः स्युर्लिङ्गमव्याकृते सति ।
भरद्वाज उवाच ।
इदानीं लिङ्गनिगडान्मुक्तोऽहं सर्वथा यतः ।। २५
चिदंशत्वात्प्रविष्टोऽहं चैतन्यानन्दसागरे ।
अभेदात्परमात्मास्मि सर्वोपाधिविवर्जितः ।। २७
कूटस्थः केवलो व्यापी चिदचिच्छक्तिमानहम् ।
घटाभावे घटाकाशकलशाकाशयोर्यथा ।। २८
तमाहुः श्रुतयो बह्व्य एवमेवैक्यमादरात् ।
यथाग्निरग्नौ संक्षिप्तः समानत्वमनुव्रजेत् ।। २९
तदाख्यस्तन्मयो भूत्वा गृह्यते न विशेषतः ।
यथा तृणादिकं क्षिप्तं रुमायां लवणं भवेत् ।। ३०
अचेतनं जगन्न्यस्तं चैतन्ये चेतनी भवेत् ।
यथा वै लवणग्रन्थिः समुद्रे सैन्धवो यथा ।। ३१
नामरूपाद्विनिर्मुक्तः प्रविश्यैति समुद्रताम् ।
यथा जले जलं न्यस्तं क्षीरे क्षीरं घृते घृतम् ।। ३२
अविनष्टा भवन्त्येते गृह्यन्ते न विशेषतः ।
तथाहं सर्वभावेन प्रविष्टश्चेतने सति ।। ३३
नित्यानन्दे समस्तज्ञे परे परमकारणे ।
नित्यं सर्वगतं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ।। ३४
निष्कलं निष्क्रियं शुद्धं तद्ब्रह्मास्मि परं परम् ।
हेयोपादेयनिर्मुक्तं सत्यरूपं निरिन्द्रियम् ।। ३५
केवलं सत्यसंकल्पं शुद्धं ब्रह्मास्म्यहं परम् ।

पुण्यपापविनिर्मुक्तं कारणं जगतः परम् ।। ३६

अद्वितीयं परं ज्योतिर्ब्रह्मास्म्यानन्दमव्ययम् ।

एवमादिगुणैर्युक्तं सत्त्वादिगुणवर्जितम् ।। ३७

प्रविष्टं सकलं ब्रह्म सदा ध्यायेत्स्वकर्मकृत् ।

एवमभ्यसतः पुंसो मनोऽस्तं याति तत्र वै ।। ३८

मनस्यस्तं गते तस्य स्वयमात्मा प्रकाशते ।

प्रकाशे सर्वदुःखानां हानिः स्यात्सुखमात्मनि ।। ३९

स्वयमेवात्मनात्मानमानन्दं प्रतिपद्यते ।

न मत्तोऽस्त्यपरः कश्चिच्चिदानन्दमयः प्रभुः ।। ४०

अहमेकः परं ब्रह्म इत्यात्मान्तः प्रकाशते ।

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

सखे संन्यस्य कर्माणि ब्रह्मणः प्रणयी भव ।। ४१

नेष्यसे यदि संसारचक्रावर्तभ्रमः शमम् ।

भरद्वाज उवाच ।

त्वयोक्तं सर्वमेवेदं ज्ञानं बुद्धं मया गुरो ।। ४२

बुद्धिश्च निर्मला जाता संसारो न विलम्बते ।

इदानीं ज्ञातुमिच्छामि ज्ञानिनः कर्म कीदृशम् ।। ४३

प्रवृत्तं वा निवृत्तं वा कर्तव्यं च न वा प्रभो ।।

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

तस्माद्यन्न कृते दोषस्तत्कर्तव्यं मुमुक्षुभिः ।। ४४

काम्यं कर्म निषिद्धं च न कर्तव्यं विशेषतः ।

यदा ब्रह्मगुणैर्जीवो युक्तस्त्यक्त्वा मनोगुणान् ।। ४५

संशान्तकरणग्रामस्तदा स्यात्सर्वगः प्रभुः ।

देहेन्द्रियमनोबुद्धेः परस्तस्माच्च यः परः ।। ४६

सोऽहमस्मि यदा ध्यायेत्तदा जीवो विमुच्यते ।

कर्तृभोक्त्रादिनिर्मुक्तः सर्वोपाधिविवर्जितः ।। ४७

सुखदुःखविनिर्मुक्तस्तदानीं विप्रमुच्यते ।
सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।। ४८
यदा पश्यत्यभेदेन तदा जीवो विमुच्यते ।
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्ताख्यं हित्वा स्थानत्रयं यदा ।। ४९
विशेत्तुरीयमानन्दं तदा जीवो विमुच्यते ।
जीवस्य च तुरीयाख्या स्थितिर्या परमात्मनि ।। ५०
अवस्थाबीजनिद्रादिनिर्मुक्ता चित्सुखात्मिका ।
योगस्य सेयं वा निष्ठा सुखं संवेदनं महत् ।। ५१
मनस्यस्तं गते पुंसां तदन्यन्नोपलभ्यते ।
प्रशान्तामृतकल्लोले केवलामृतवारिधौ ।। ५२
मज्ज मज्जसि किं द्वैतग्रहक्षाराब्धिवीचिषु ।
भज संभरिताभोगं परमेशं जगद्गुरुम् ।। ५३
इति ते वर्णितं सर्वं वसिष्ठस्योपदेशनम् ।
अनेन ज्ञानमार्गेण योगमार्गेण पुत्रक ।। ५४
भरद्वाज महाप्राज्ञ सर्वं ज्ञास्यसि निश्चितम् ।
परामर्शेन शास्त्रस्य गुरुवाक्यार्थबोधनात् ।। ५५
अभ्यासात्सर्वसिद्धिः स्यादिति वेदानुशासनम् ।
तस्मात्त्वं सर्वमुत्सृज्य कुर्वभ्यासे स्थिरं मनः ।। ५६
भरद्वाज उवाच ।
रामः प्राप्तः परं योगं स्वात्मनात्मनि हे मुने ।
कथं वसिष्ठदेवेन व्यवहारपरः कृतः ।। ५७
इति ज्ञात्वाहमप्येवमभ्यासार्थं यते यथा ।
तथैव व्यवहारोऽपि व्युत्थाने मे भविष्यति ।। ५८
श्रीवाल्मीकिरुवाच ।
यदा परिणतः साधुः स्वस्वरूपे महामनाः ।
विश्वामित्रस्तदोवाच वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।। ५९

विश्वामित्र उवाच ।

हे वसिष्ठ महाभाग ब्रह्मपुत्र महानसि ।

गुरुत्वं शक्तिपातेन तत्क्षणादेव दर्शितम् ।। ६०

दर्शनात्स्पर्शनाच्छब्दात्कृपया शिष्यदेहके ।

जनयेद्यः समावेशं शांभवं स हि देशिकः ।। ६१

रामोऽप्ययं विशुद्धात्मा विरक्तः स्वात्मनैव हि ।

विश्रान्तिमात्राकाङ्क्षी च संवादात्प्राप्तवान्पदम् ।। ६२

शिष्यप्रज्ञैव बोधस्य कारणं गुरुवाक्यतः ।

मलत्रयमपक्वं चेत्कथं बुद्ध्यति पक्ववत् ।। ६३

ज्ञानं प्रत्यक्षमेवेदं गुरुशिष्यप्रयोजनम् ।

उभावपि यतो योग्यौ सर्वेषामीदृशामपि ।। ६४

इदानीं कृपया रामव्युत्थानं कर्तुमर्हसि ।

पदे परिणतस्त्वं हि कार्याविष्टा वयं यतः ।। ६५

स्मरन्कार्यं मम विभो यदुद्दिश्याहमागतः ।

प्रार्थितश्चातिकष्टेन राजा दशरथः स्वयम् ।। ६६

तद्वृथा मा कृथाः सर्वं शुद्धेन मनसा मुने ।

देवकार्यं चरामान्यदवतारप्रयोजनम् ।। ६७

सिद्धाश्रमं मया नीतो रामो राक्षसमर्दनम् ।

करिष्यति ततोऽहल्यामुक्तिं च जनकात्मजाम् ।। ६८

परिणेष्यति कोदण्डभङ्गेन कृतनिश्चयः ।

रामस्य जामदग्न्यस्य कर्ता नष्टां गतिं ध्रुवम् ।। ६९

पितृपैतामहं राज्यं विगतोऽभयनिस्पृहः ।

वनवासच्छलेनेह दण्डकारण्यवासिनः ।। ७०

उद्धरिष्यति तीर्थानि प्राणिनो विविधानि हि ।

सीताहरणदौर्गत्यच्छलेन भुवि शोच्यताम् ।। ७१

दर्शयिष्यति सर्वेषां रावणादिवधादपि ।

स्त्रीसङ्गिनामथास्वास्थ्यं वानरादेः परावृतिम् ।। ७२

सीताविशुद्धिमन्विच्छँल्लोकानुमतिमात्मनः ।

जीवन्मुक्तो निस्पृहोपि क्रियाकाण्डपरायणः ।। ७३

भविष्यति गतिं द्रष्टुं ज्ञानकर्मसमुच्चयौ ।

यैर्दृष्टो यैः स्मृतो वापि यैः श्रुतो बोधितस्तु यैः ।। ७४

सर्वावस्थागतानां तु जीवन्मुक्तिं प्रदास्यति ।

इति कार्यमशेषेण त्रैलोक्यस्य ममापि हि ।। ७५

अनेन रामचन्द्रेण पुरुषेण महात्मना ।

नमोऽस्मै जितमेवैते कोऽप्येवं चिरमेधताम् ।। ७६

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

इति श्रुत्वा च ते सर्वे विश्वामित्रेण भाषितम् ।

सिद्धाश्च वरयोगीन्द्रा वसिष्ठप्रमुखाः पुनः ।। ७७

रामाङ्घ्रिपद्मरजसामादरस्मरणास्थिताः ।

दूरश्रुतोत्तरकथाः कथया मैथिलीपतेः ।। ७८

न संतुतोष भगवान्वसिष्ठोऽन्ये महर्षयः ।

गुणान्गुणनिधेस्तस्य ब्रुवन्नाकर्णयञ्छ्रुतम् ।। ७९

विश्वामित्रमुनिं प्राह वसिष्ठो भगवानृषिः ।

श्रीवसिष्ठ उवाच ।

ब्रूहि विश्वामित्र मुने रामो राजीवलोचनः ।

कोऽयमभूद्बुधः किं वा मनुष्यो वाथ राघवः ।। ८०

विश्वामित्र उवाच ।

अत्रैव कुरु विश्वासमयं स पुरुषः परः ।

विश्वार्थमथिताम्भोधिर्गम्भीरागमगोचरः ।। २

परिपूर्णपरानन्दः समः श्रीवत्सलाञ्छनः ।

सर्वेषां प्राणिनां रामः प्रदाता सुप्रसादितः ।। ८२

अयं निहन्ति कुपितः सृजत्ययमसत्सकान् ।

विश्वादिर्विश्वजनको धाता भर्ता महासखः ।। ८३

अयं व्युत्क्रान्तनिःसारमृदुसंसारधूर्तकैः ।

आनन्दसिन्धुर्विततो वीतरागैर्विगाह्यते ।। ८४

क्वचिन्मुक्त इवात्मस्थः क्वचित्तुर्यपदाभिधः ।

क्वचित्प्रणीतप्रकृतिः क्वचित्तत्स्थः पुमानयम्।। ८५

अयं त्रयीमयो देवस्त्रैगुण्यगहनातिगः ।

जयत्यङ्गैरयं षड्भिर्वेदात्मा पुरुषोऽद्भुतः।। ८६

अयं चतुर्बाहुरयं विश्वस्रष्टा चतुर्मुखः ।

अयमेव महादेवः संहर्ता च त्रिलोचनः ।। ८७

अजोऽयं जायते योगाज्जागरूकः सदा महान् ।

बिभर्ति भगवानेतद्विरूपो विश्वरूपवान् ।। ८८

विजयो विक्रमेणेव प्रकाश इव तेजसा ।

प्रज्ञोत्कर्षः श्रुतेनेव सुपर्णेनायमुह्यते ।। ८९

अयं दशरथो धन्यः सुतो यस्य परः पुमान् ।

धन्यः स दशकण्ठोऽपि चिन्त्यश्चित्तेन योऽमुना ।। ९०

हा स्वर्गममुना शून्यं हा पातालादिहागतः ।

तस्यागमादयं लोको मध्यमः श्रेष्ठतां गतः ।। ९१

राम इत्यवतीर्णोऽयमर्णवान्तःशयः पुमान् ।

चिदानन्दघनो रामः परमात्मायमव्ययः ।। ९२

निगृहीतेन्द्रियग्रामा रामं जानन्ति योगिनः ।

वयं त्ववरमेवास्य रूपं रूपयितुं क्षमाः ।। ९३

रघोरघोच्छेदकरो भगवानिति शुश्रुम ।

वसिष्ठ कृपया त्वं हि व्यवहारपरं कुरु ।। ९४

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

इत्युक्त्वावस्थितस्तूष्णीं विश्वामित्रो महामुनिः ।

वसिष्ठस्तु महातेजा रामचन्द्रमभाषत ।। ९५

श्रीवसिष्ठ उवाच ।

राम राम महाबाहो महापुरुष चिन्मय ।

नायं विश्रान्तिकालो हि लोकानन्दकरो भव ।। ९६

यावल्लोकपरामर्शो निरूढो नास्ति योगिनः ।

तावद्रूढसमाधित्वं न भवत्येव निर्मलम् ।। ९७

तस्माद्राज्यादिविषयान्पर्यालोक्य विनश्वरान् ।

देवकार्यादिभारांश्च भज पुत्र सुखी भव ।। ९८

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

इत्युक्तोऽपि यदा रामः किंचिन्नोचे लयं गतः ।

तदा सुषुम्नया सोऽपि विवेश हृदयं शनैः ।। ९९

शक्तिप्राणमनःप्रसक्तिकरणो जीवः प्रकाशात्मको

नाडीरन्ध्रसुपुष्टसर्वकरणः प्रोन्मील्य नेत्रे शनैः ।

दृष्ट्वोत्कृष्टवसिष्ठमुख्यविदुषो निर्मुक्तसर्वैषणः

कृत्याकृत्यविचारणादिरहितः सर्वान्प्रतीक्ष्य स्थितः ।। १००

श्रुत्वा वसिष्ठवचनं गुरुवाक्यमिति स्वयम् ।

श्रुत्वा प्रोवाच भगवान्रामचन्द्रः समाहितः ।। १०१

श्रीराम उवाच ।

न विधेर्न निषेधस्य त्वत्प्रसादादयं प्रभुः ।

तथापि तव वाक्यं तु करणीयं हि सर्वदा ।। १०२

वेदागमपुराणेषु स्मृतिष्वपि महामुने ।

गुरुवाक्यं विधिः प्रोक्तो निषेधस्तद्विपर्ययः ।। १०३

इत्युक्त्वा चरणौ तस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।

शिरसा धार्य सर्वात्मा सर्वान्प्राह घृणानिधिः ।।१०४

श्रीराम उवाच ।

सर्वे श्रृणुत भद्रं वो निश्चयेन सुनिश्चितम् ।

आत्मज्ञानात्परं नास्ति गुरोरपि च तद्विदः ।। १०५

सिद्धादय ऊचुः ।

रामैवमेव सर्वेषां मनसि स्थितिमागतम् ।

त्वत्प्रसादाच्च सकलं संवादेन दृढीकृतम् ।। १५

सुखी भव महाराज रामचन्द्र नमोऽस्तु ते ।

वसिष्ठेनाप्यनुज्ञाता गच्छामोऽद्य यथागतम् ।। १०७

श्रीवाल्मीकिरुवाच ।

एवमुक्त्वा गताः सर्वे रामसंस्तवने रताः ।

रामचन्द्रस्य शिरसि पौष्पी वृष्टिः पपात ह ।। १०८

एतत्ते सर्वमाख्यातं रामचन्द्रकथानकम् ।

अनेन क्रमयोगेन भरद्वाज सुखी भव ।। १०९

इति रघुपतिसिद्धिः प्रोदिता या मया ते

वरमुनिवचनालीरत्नमालाविचित्रा ।

निखिलकविकुलानां योगिनां सेव्यरूपा

परमगुरुकटाक्षान्मुक्तिमार्गं ददाति ।। ११०

य इमं श्रृणुयान्नित्यं विधिं रामवसिष्ठयोः ।

सर्वावस्थोऽपि श्रवणान्मुच्यते ब्रह्म गच्छति ।। १११

इत्यार्षे श्रीवासिष्ठमहारामायणे वाल्मीकीये देवदूतोक्ते द्वात्रिंशत्साहस्त्र्यां संहितायां बालकाण्डे मोक्षोपायेषु निर्वाणप्रकरणे पूर्वार्धे ब्रह्मदर्शने रामव्युत्थानं नामाष्टाविंशत्युत्तरशततमः सर्गः ।। १२८ ।।